

**OVERLEGECONOMIE
IN OORLOGSTIJD**

Samuël Kruizinga

OVERLEGECONOMIE IN OORLOGSTIJD

De Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij en de Eerste Wereldoorlog

WALBURG PERS

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij financiële steun van NOT Fonds.

© 2012 Samuël Kruizinga, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Afbeelding omslag:

J.A. ('Antoon') van Welie, 'Het bestuur van de Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij te Amsterdam in de jaren 1914-1919' (1922-1924). Het schilderij is gemodelleerd naar de 'regentenstukken' die de kopstukken van de VOC in de Gouden Eeuw van zichzelf lieten maken, waarmee duidelijk wordt aangegeven welke status de schilder de afgebeelde heren toedicht. Van links naar rechts staan afgebeeld: A. Roelvink, A. Maclaine Pont, S.M.D. Valstar, Jhr. L.P.D. op ten Noort, C.J.K. van Aalst, G.W. van der Goes, G.H. Hintzen en J. van Vollenhoven. Aan de muur rechtsboven hangt het portret van de in 1918 overleden Th.J. van Haren Noman. [Rijksmuseum Amsterdam]

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351 zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Omslagontwerp: Henk Wals, Lauwers-C, Nijmegen

Vormgeving binnenwerk: Marijke Maarleveld, ViaMare, Zutphen

ISBN 978.90.5730.863.5

NUR 680

Inhoud

Inleiding	7
1. Een kind van drie vaders	15
2. De ‘Engelsche Regeling’	61
3. De NOT en de Nederlandse export	107
4. De boeren-NOT	135
5. Een dubbel verstandshuwelijk	175
6. Scheepvaart gestremd	205
7. <i>General Disagreement</i>	249
Epiloog	299
Conclusie	311
Dankwoord	325
Noten	327
Lijst van geraadpleegde bronnen en literatuur	387
Register	399

Inleiding

Een staat binnen de staat

Van juli 1914 tot en met november 1918 vond een explosie van geweld plaats die tot dan toe zijn weerga niet had gekend, en waarvan de naschokken nog tot in de 21e eeuw te voelen zijn. De ontzagwekkende krachten die techniek en ideologie wisten vrij te maken kwamen in die jaren tot een gruwelijke explosie, waardoor de namen van slagvelden als Passchendaele, de Somme en Gallipoli zich definitief in het collectief geheugen hebben gevestigd. Maar de Eerste Wereldoorlog kende meer fronten dan alleen de uitgebreide loopgravenstelsels in Vlaanderen en Noord-Frankrijk, de steppen van Rusland en de woestijnen van het Midden-Oosten. Ook op economisch gebied voerden beide machtsblokken, de Geallieerden en de Centralen, een strijd op leven en dood. Deze economische oorlog begon toen de Britse regering in augustus 1914 besloot de toegang tot de Duitse Noordzeehavens te blokkeren en zo de Centrale overzeese aanvoerlijnen af te snijden. Ook schepen op weg naar neutraal Nederland werden door de Britse vloot aangehouden, uit angst dat hun lading via de Rijn toch nog in Duitsland terecht zou komen. Schepen met bestemming Rotterdam of Amsterdam zouden alleen dan mogen doorvaren, als Nederlandse regering alle doorvoer naar Duitsland verbood. Met andere woorden: Londen eiste, tegen het internationaal recht in, dat Den Haag zou meehelpen om de Britse blokkade te verplaatsen van de Noordzee naar de landgrens tussen Duitsland en Nederland. ‘England rules the waves’ en dus ‘England waives the rules’, graptten Nederlandse zeelui wrang.¹

De Geallieerden plaatsten de Nederlandse regering zo voor een duivels dilemma: Nederland had overzeese invoer nodig, maar de Britten eisten keiharde garanties dat doorvoer naar Duitsland onmogelijk zou zijn. Uiteraard zou Berlijn dat nooit goedkeuren. Gelukkig verzoonde men een list, ‘een ingenieuze en eigenlijk de enige denkbare’, aldus de historicus Hermann von der Dunk, ‘om aan de blokkadeverworping te ontkomen, zonder de Duitsers direct te provoceren!’² Een groep Nederlandse reders en bankiers, onder leiding van C.J.K. van Aalst,

richtte een nieuw bedrijf op – de Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij (NOT)³ – dat zou fungeren als doorvoerluik voor overzeese import in Nederland, maar daarbij garandeerde dat haar afnemers deze niet zouden doorverkopen naar Centrale landen. De Nederlandse regering kon zich zo officieel – maar, zoals zal blijken, niet officieus – afzijdig en Berlijn te vriend houden, terwijl de Britse regering toch de garanties kreeg die zij wilde hebben.

De eerste slag aan het economisch front Nederland was daarmee gewonnen door de Geallieerden, maar de oorlog nog lang niet. De almaar escalerende economische strijd tussen Geallieerden en Centralen ging een steeds grotere invloed uitoefenen op de Nederlandse economie en dwong de Nederlandse regering tot actief ingrijpen. Maar zij kon en wilde dat niet alleen. Daardoor ontstond ruimte voor het bedrijfsleven om zich te organiseren in ‘Crisisinstellingen’ en de overheid de helpende hand te bieden. De NOT, opgericht door enkele van Nederlands machtigste bankiers en scheepvaartmagnaten, speelde in deze ‘spontaan geleide’ overlegeconomie in oorlogstijd, waar al ‘improviserend’ gereageerd moest worden op elkaar in razend tempo opvolgende handelspolitieke en economische ontwikkelingen, een hoofdrol, en eigende zich een verregaande autonomie op economisch, buitenlands en handelsbeleid toe.⁴ Tijdgenoten verwezen naar de Trustmaatschappij als een ‘nevenregering’ of zelfs een ‘staat binnen de staat’ en naar haar president Van Aalst als de ‘ongekroonde koning’ van Nederland.⁵ Maar de NOT kon niet ongehinderd haar gang gaan. Andere zakenlieden wilden óók hun invloed doen gelden op het economisch- en handelsbeleid van Nederland, en uiteraard voerden de oorlogvoerende partijen – vooral Groot-Brittannië – continu forse druk uit op de Trustmaatschappij. Ten slotte gingen, naarmate de oorlog langer duurde, ook elementen binnen de Nederlandse regering zich verzetten tegen de machtspositie van de NOT-zakenmannen.⁶

In dit boek zal ik analyseren welk beleid de Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij nastreefde en hoe dat beleid tot stand kwam. Om daar achter te komen zal ik in kaart brengen wie er allemaal invloed hadden op het besluitvormingsproces. In hoeverre hadden de bedrijven die meehielpen om de Trustmaatschappij op te zetten bijvoorbeeld een vinger in de pap? En welke NOT-bestuursleden wisten de grootste stempel te drukken op het beleid? Daarnaast zal ik bekijken in hoeverre de NOT de ruimte kreeg om haar beleid uit te voeren, en van wie en in welke mate zij tegenstand ondervond. Was de Nederlandse regering ten allen tijde bereid om de Trustmaatschappij zelfstandig haar gang te laten gaan? Welke eisen stelde Groot-Brittannië, wiens economische blokkade van bepalende invloed was geweest op de oprichting van de NOT, aan bestuur en beleid van de Trustmaatschappij? En in hoeverre deelden de overige ‘Crisisinstellingen’ de visie van het NOT-bestuur?

Het gemankeerd gedenkboek

Dit boek is het tweede dat geheel gewijd is aan de NOT. In 1935 verscheen namelijk een geautoriseerde, maar vooral ook gemankeerde versie van de NOT-geschiedenis, onder de titel *De Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij: middelpunt van het verkeer van onzijdig Nederland met het buitenland tijdens den Wereldoorlog 1914-1919*. De auteur van het in 1935 gepubliceerde NOT-gedenkboek was de econome en historica Charlotte Aleida van Manen. Zij was al tijdens de Eerste Wereldoorlog actief, niet alleen als auteur maar ook als propagandist. Zij had weinig op met het Duitse keizerrijk en was daarom graag ingegaan op de verzoeken van *Wellington House*, het Britse ‘War Propaganda Bureau’ dat zich vooral richtte op Geallieerde en neutrale landen⁷, om in de Nederlandse pers expliciet de aandacht te vestigen op de duistere kanten van de machtige oosterbuur. Met het doel om ‘zoo objectief mogelijk de feiten weer te geven’ over ‘hoeveel onrecht [...] dat Rijk’ op zijn geweten had, publiceerde zij in 1915 een artikel in het gezaghebbende tijdschrift *De Gids*.⁸ Van Manen richtte haar energie daarna op het binnenland. Ze werd actief in verschillende bewegingen voor vrouwenkiesrecht⁹ en liet ook op sociaal vlak van zich horen: in 1918 verscheen van haar hand *Bedrijfsleven en de strijd tegen armoede in Nederland*. Zij pleitte daarin voor een aanpak van het werkloosheidsprobleem bij de wortel: in plaats van geld uit te geven aan de bestrijding van de symptomen van werkloosheid moesten, door verbetering van scholing en een beter aansluiten van beroepspraktijk op vakopleiding, meer mensen klaargestoomd worden voor het bedrijfsleven.¹⁰

Deze curieuze mengeling van sociale bevlogenheid, elitaire bevoogding en een kritische blik op de (buitenlandse) politiek van het Duitse keizerrijk zal de aandacht hebben getrokken van NOT-directeur Van Aalst, die er soortgelijke ideeën op nahield.¹¹ Vlak na het einde van de Eerste Wereldoorlog benaderde Van Aalst daarom deze gelijkgestemde geest met de vraag of zij de geschiedenis van de Trustmaatschappij te boek zou willen stellen.¹² Zij zou echter geen carte blanche krijgen. Hoewel Van Manen in principe zonder beperkingen gebruik mocht maken van het door de Trustmaatschappij verzamelde archiefmateriaal, eiste Van Aalst dat zij zich in het uiteindelijke werk zou onthouden van ‘aanvalen op regeeringen, instellingen of personen’. Daarom hadden haar opdrachtgevers zich expliciet het recht voorbehouden naar believen te schrappen in de door Van Manen aangeleverde teksten. Van Manen was akkoord gegaan met deze beperkingen – wellicht mede dankzij het vorstelijke salaris dat haar was toegezegd – en beloofde, om de angst bij de NOT-bestuurders weg te nemen, dat zij een ‘histoire intime’ zou vermijden. Het boek zou in plaats daarvan een ‘rustige, onpartijdige uiteenzetting’ te worden van de NOT-geschiedenis. Met

die formulering toonden alle partijen zich tevreden en Van Manen beloofde dat het boek binnen vijf jaar ter perse kon.¹³ De NOT-archieffcommissie bleek echter al snel een wat andere opvatting van ‘rustig’ en ‘onpartijdig’ te hebben dan de auteur. Zij maakte uitgebreid gebruik van haar contractueel vastgelegd recht Van Manens schrijfwerk te ontdoen ‘van de aanwezigheid van diplomatiek gevaarlijke of voor bepaalde personen minder aangename passages’.¹⁴ Van Manen ergerde zich groen en geel aan de overactieve rode pen van de commissieleden.¹⁵ Zij kreeg het dan ook geregeld met haar opdrachtgevers aan de stok, waardoor de zo goed begonnen werkrelatie al snel verzuurde.¹⁶

Al dit gekonkel leverde ook veel vertraging op. Pas in 1935, zestien jaar nadat haar de opdracht verstrekt was, rolde het gedenkboek van de pers. De uiteindelijke versie bestond uit acht delen in zes dikke banden, waarvan de laatste twee bestonden uit bijlagen die met een vertraging van een half jaar (het was inmiddels al 1936) verschenen. Op de eerste, ongenummerde pagina van het achttien kilo wegende gedenkboek stond bovendien een opvallende mededeling van de NOT-bestuursleden, dat de pennenvruchten van de auteur geheel voor haar eigen rekening waren en zij elke verantwoordelijkheid daarvoor expliciet afwezen.

Desondanks waren de eerste reacties in de Nederlandse pers zeer positief. Het Algemeen Handelsblad prees het grondig onderzoek van de auteur, dat ‘voor het nageslacht van onschatbare waarde zal blijken.’¹⁷ ‘Een schitterende prestatie van de bewerkster’, jubelde De Maasbode.¹⁸ Vooral het feit dat Van Manen zoveel nieuw, en tot dan toe niet beschikbaar, bronnenmateriaal over Nederland tijdens de Grote Oorlog in het algemeen en de Trustmaatschappij in het bijzonder uit de verder voor onderzoekers niet toegankelijke archieven had geopenbaard, werd bijzonder gewaardeerd. Maar er kwam al snel ook kritiek op het meerdere vuisten dikke werk. De Nederlander betreurde dat de auteur geen ‘dwingende samenhang’ aan het werk had willen geven, maar er voor gekozen had ‘de gebeurtenissen voor zich zelf te laten spreken’.¹⁹ Ook Het Vaderland betreurde dat het Van Manen niet in staat was gebleken ‘de heele zaak meer synthetisch, meer vergeestelijkt zouden wij haast zeggen, meer tot echte geschiedenis geworden, te beschrijven.’²⁰

Fundamentele commentaar kregen zowel de auteur als haar opdrachtgever van een wel zeer kritisch lezer: Sir Francis Oppenheimer, die in zijn functie als Brits handelsattaché de Trustmaatschappij van heel dichtbij had meegemaakt. Hij kreeg van de Archiefcommissie van de NOT een presentexemplaar van de boeken van Van Manen, maar haalde uit lezing daarvan niet de vreugde die het bijbehorende briefje hem toegewenst had.²¹ ‘I am afraid several matters are represented from an angle which can hardly be called fair or accurate’, klaagde hij tegenover de Britse Gezant in Nederland.²² Na over bepaalde passages informatie

te hebben ingewonnen bij de archivaris van het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken en deze te hebben vergeleken met zijn eigen aantekeningen uit de oorlogstijd, schreef hij een boze brief naar de NOT-archieffcommissie. Daaruit bleek dat hij NOT-baas Van Aalst ervan verdacht de geschiedenis te hebben verdraaid door zichzelf een veel te grote rol toe te dichten en de bijdragen van anderen – met name Oppenheimer zelf – te minimaliseren.²³ Van Aalst en zijn medecommissieleden zaten kennelijk zo met de kwestie in hun maag (wellicht uit angst dat Oppenheimer zelf voor de NOT-bestuursleden onwelgevallige zaken zou gaan publiceren) dat ze hun secretaris H. L. de Beaufort naar Londen stuurden om Oppenheimer persoonlijk gerust te stellen.²⁴ Deze was, getuige de aantekeningen die Oppenheimer van het gesprek maakte, opvallend openhartig. Hij gaf toe dat de NOT-geschiedenis die door Van Manen te boek was gesteld verre van foutloos was, maar dat lag niet aan de Archieffcommissie, aldus De Beaufort, maar aan de auteur: ‘[T]he lady historian charged with writing the History in question proved rather incompetent and disappointing’, noteerde Oppenheimer uit zijn mond. Daarom had de NOT-archieffcommissie ook besloten tot het invoegen van het extra voorblad waarin elke verantwoordelijkheid voor de publicatie expliciet van de hand gewezen wordt.²⁵

Recentere besprekingen van Van Manens gedenkboek lijken de mening van De Beaufort en Oppenheimer volledig te delen. Bronnenpublicist en historicus Cornelis Smit stelt in zijn in 1975 gepubliceerde ‘verlate boekbespreking’ dat de auteur zich volstrekt kritiekloos opstelt tegenover het NOT-bestuur en weinig tot geen oog heeft voor de “omgeving” van de Trustmaatschappij, zoals de rol van de Nederlandse overheid en andere belangrijke actoren. Verder maakt hij bezwaar tegen de brokkelige structuur van Van Manens gedenkboek, waarin een rode draad lijkt te ontbreken. En ten slotte krijgt Van Manen nog een standje voor haar ‘teleurstellende, immers ongenietbare’ schrijfstijl: dor, droog en vol met onbegrijpelijke en veel te lange zinnen.²⁶ Ook historici Marc Frey en Michael Riemens zijn, met Smit, van mening dat Van Manens gedenkboek als serieus geschiedwerk eigenlijk onbruikbaar is.²⁷

De publicatiegeschiedenis van Van Manens achtddelig boekwerk verklaart waarom dat zo is. De auteur werd door haar mecenas niet al te subtiel gestuurd in wat zij wel en niet mocht opschrijven. Bovendien deed Van Manen aan zelfcensuur door er zelf voor te kiezen elke schijn van een ‘histoire intime’ te vermijden.²⁸ De door (zelf)censuur ontstane gaten in haar geschiedverhaal probeerde zij op te vullen met wollig en archaisch taalgebruik, bedoeld om mogelijk onwelgevallige passages onder een deken van stoffige zinnen te verbergen.

Een ‘Histoire intime’ van de NOT

Dit boek biedt antwoorden op vragen die Van Manen niet wilde of niet kon stellen. Het is gebaseerd op onderzoek in de NOT-archieven, die de Archiefcommissie in 1937 overdroeg aan wat nu het Nationaal Archief heet. Ook de archieven van de andere Crisisinstellingen, voor zover zij materiaal hebben achtergelaten, zijn daar te vinden.²⁹ Voor dit boek heb ik vooral dankbaar gebruik gemaakt van de uitgebreide notulen van de Uitvoerende Commissie en de Raad van Bestuur – waarin de leden, omdat de vergaderingen geheim waren, geen blad voor de mond namen.³⁰

Desondanks lijkt het erop alsof er wel enige zelfcensuur heeft plaatsgevonden, en juist daarom mag ik van groot geluk spreken dat tijdens mijn onderzoek de dagboeken van NOT-president Van Aalst openbaar gemaakt zijn op de website van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis. Dit dagboek is eigenlijk meer een uitgewerkte agenda waarin Van Aalst, puur voor zichzelf, noteerde wat hij allemaal gedaan en besproken had. Hoewel het Dagboek-Van Aalst stevig gekleurd én gekruid is door het nogal opgeblazen gevoel van eigenwaarde van de auteur, bieden de Aanteekeningen van Dr. C.J.K. van Aalst ten tijde van den Wereldoorlog, 1914-1918 een opmerkelijk kijkje achter de schermen van de hele Nederlandse politiek en zakenwereld, waarbij uiteraard flink veel ruimte is gereserveerd voor de NOT.³¹

Een derde belangrijke bron is het persoonlijk archief van Francis Oppenheimer, de hierboven al genoemde commercieel attaché van de Britse Legatie in Den Haag tijdens de Eerste Wereldoorlog. Oppenheimer bemoeide zich intensief met de NOT die hij, zoals blijken zal niet geheel onterecht, als zijn creatie beschouwde. Zijn archieven, die zich in de Bodlean Library in Oxford bevinden, bevatten onder andere een dagboek van de tweede helft van de oorlog en proeven voor een autobiografie – geschreven eind jaren 1950 – gebaseerd op het hele, inmiddels verdwenen oorlogsdagboek. Deze proeven zijn zeer gedetailleerd en voor onderzoekers veel bruikbaar dan het eindproduct, getiteld *Stranger Within*.³² Daarnaast heb ik veel nuttige informatie opgedoken uit de Nederlandse regeringsarchieven in het Nationaal Archief, vooral betreffende de ministeries van Buitenlandse Zaken en Landbouw, Handel en Nijverheid, en uit de door C. Smit geredigeerde bronnenuitgaven aangaande het buitenlands beleid.³³ Ook de Britse regering heeft tijdens de oorlog veel materiaal over de NOT en haar bestuurlijke en institutionele omgeving verzameld, welke nu terug te vinden zijn in de *National Archives* in Kew.³⁴ Dit bronmateriaal heb ik verwerkt in de nu volgende hoofdstukken, waarin het besluitvormingsproces van de NOT en haar interactie met andere beleidsbepalende instanties als de Nederlandse, de Britse en de Duitse regering en de overige Crisisinstellingen centraal staan.

In het eerste hoofdstuk draait het om de vraag wie er nu eigenlijk verantwoordelijk is voor de oprichting van de NOT in 1914. Uit mijn onderzoek blijkt dat de Nederlandse regering, in het bijzonder de ministers van Buitenlandse Zaken en Landbouw, Nijverheid en Handel, daarin een veel belangrijker rol speelde dan van tevoren is aangenomen. De beide bewindslieden hadden echter een totaal andere visie op de verhouding tussen de regering en de nieuwe Trustmaatschappij. Het elementaire meningsverschil tussen beide bewindslieden werd “opgelost” door de precieze verhouding met, en dus ook de plichten van de regering jegens, de NOT zo vaag mogelijk te formuleren, zodat iedereen – ook de Britse regering – daarin kon lezen wat hij wilde.

Hoofdstuk 2 gaat over de onderhandelingen die de NOT in de eerste helft van 1915 voerde met de Britse regering. Hier blijkt waarom (bijna) het hele NOT-bestuur zo tevreden was met de behaalde onderhandelingsresultaten, die door tijdgenoten en historici uiterst kritisch zijn beoordeeld. Bovendien behandel ik in dat hoofdstuk de vraag hoe de particularistische visie van het dagelijks bestuur van de Trustmaatschappij, de Uitvoerende Commissie (UC), doorwerkte in het NOT-beleid.

Vervolgens gaat hoofdstuk 3 dieper in op de bemoeienissen van de NOT met de export van goederen uit Nederland naar de Centralen, primair naar Duitsland, gedurende 1915. Aanvankelijk werkten alle betrokken partijen – de Trustmaatschappij, de regering, enkele andere Crisisinstellingen en zelfs de Duitse regering – relatief harmonieus samen. Maar al snel ontstonden er breuklijnen die de communicatie tussen de verschillende commissies en regeringsdepartementen ernstig bemoeilijkten en het moeilijk maakten een eenparig beleid te voeren.

In hoofdstuk 4 staan de ingewikkelde onderhandelingen over de Nederlandse landbouwuitvoer gedurende 1915-1916 centraal. De Britse regering eiste dat de Nederlandse regering de uitvoer van agrarische producten naar Duitsland sterk zou verminderen. De UC steunde de Britse regering in dit streven, maar had daar, zoals ik zal laten zien, zo haar eigen redenen voor. Dit bracht haar op een ramkoers met landbouwminister F.E. Posthuma en zijn nieuwe bondgenoot A.G. Kröller. Crisisinstellingen en ministers kozen partij in het conflict en kwamen lijnrecht tegenover elkaar te staan.

Het vijfde hoofdstuk draait om twee paradoxen. Ten eerste werden gedurende 1916 de verhoudingen tussen de NOT aan de ene en de Nederlandse en Britse regeringen aan de andere zijde steeds antagonistischer, maar tegelijkertijd ook steeds hechter. Ten tweede werd de hand van de Trustmaatschappij steeds zichtbaarder in de Nederlandse economie, maar moest zij om haar vele taken uit te kunnen voeren ook steeds vaker steun zoeken bij andere Crisisinstellingen. Dit hoofdstuk gaat over de toenemende kritiek die de UC hierover

te verstouwen kreeg en hoe (en met wiens hulp) zij die, zij het voorlopig, wist te pareren.

In hoofdstuk 6 gaat het primair om de onderhandelingen die in 1917 en de eerste helft van 1918 gevoerd werden over de Nederlandse handelsvloot, die naarmate de oorlog langer duurde en de transportcapaciteiten van beide oorlogvoerende partijen lam dreigde te leggen, haar tonnage in goud waard werd. De Trustmaatschappij probeerde hierover een regeling te treffen met de Britse regering maar moest, in tegenstelling tot eerdere onderhandelingen, nauw, intensief en in het openbaar samenwerken met zowel verschillende ministeries als de scheepvaart eigenaren zelf. Het zou echter noch de regering noch de reders lukken om onderling tot overeenstemming te komen, tot grote frustratie van de UC.

Het zevende en laatste hoofdstuk gaat over de pogingen van de UC gedurende de laatste twee oorlogsjaren om alle Crisisinstellingen en betrokken regeringsdepartementen met één stem (bij voorkeur haar stem) te laten spreken. Deze liepen keer op keer uit op een grote mislukking: de persoonlijke tegenstellingen waren te groot, de belangen van de Crisisinstellingen liepen te ver uiteen en de regering was intern hopeloos verdeeld. Tegelijkertijd met pogingen van de Trustmaatschappij om de touwtjes weer in handen te krijgen werd van alle kanten de aanval op haar geopend: vanuit de volksvertegenwoordiging, verschillende ministeries en vanuit Duitsland. Uiteindelijk lukte het de NOT om het hoofd boven water te houden (met steun van, afwisselend, de Britse en de Amerikaanse regering), maar haar onafhankelijkheid werd uiteindelijk door zowel de Entente als door de nieuwe Nederlandse regering die in september 1918 aantrad aan banden gelegd.

Dit boek sluit af met een epiloog, waarin de opheffing maar vooral ook de nalatenschap van de NOT centraal staan, en een conclusie waarin ik mijn belangrijkste onderzoeksresultaten zal samenvatten.

1. Een kind van drie vaders

Een onbevleete ontvangenis?

Wie heeft de Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij opgericht, en met welk doel? Dat is een vraag waarover zowel tijdgenoten als historici het absoluut niet eens zijn. Charlotte van Manen, de gekortwiekte kroniekschrijfster van de NOT, beschrijft de oprichting van haar broodheer op de voor haar zo typische, welhaast mystieke wijze, bedoeld om met een dichte woordenbrij een (ongemakkelijke?) waarheid te versluieren:

In verschillende breinen was eenzelfde denkbeeld opgekomen. Dat denkbeeld vond vorm. [...] Die oplossing, geboren uit de drang der noodzakelijkheid, gerijpt in het brein van kooplieden en fabrikanten, voortgevloeid uit de gebeurtenissen zelf, nam vorm aan door het helder inzicht van één hunner, van A.G. Kröller, die het denkbeeld had gekristalliseerd tot een bruikbaar ontwerp. Dit denkbeeld kwam ter tafel, werd voorgelezen en won aller instemming.¹

Haar lezing komt aardig overeen met hetgeen de NOT tijdens de Eerste Wereldoorlog zelf naar buiten bracht: de Trustmaatschappij was een particulier initiatief van de Nederlandse zakenwereld. Als er al een specifieke naam verbonden werd aan de oprichtingsdaad, was dat overigens niet NOT-bestuurslid Kröller, maar NOT-president C.J.K. van Aalst.² Francis Oppenheimer, het bleek al uit de inleiding, was het met deze voorstelling van zaken absoluut niet eens. Niet Kröller en zeker niet Van Aalst, maar de Britse regering, in Nederland vertegenwoordigd door hemzelf, was verantwoordelijk voor de oprichting van de NOT, zo schreef hij in 1936. 'If [Van Manen] states [...] that various members of [...] came forward with similar suggestions, [...] such suggestions were made [...] because as a Commercial Attaché I had shown the way'.³

Cornelis Smit, bronnenpublicist en historicus van het buitenlands beleid, onthulde in de jaren zeventig bovendien dat ook de Nederlandse regering een